

Гладкова Євгенія Олексіївна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності
Харківського національного університету внутрішніх справ

Статтю присвячено формулюванню основних понять і категорій кримінологічної теорії протидії наркозлочинності. Також визначено їх місце у системі загальної теорії протидії злочинності.

Ключові слова: наркозлочинність, наркозлочин, протидія, боротьба, запобігання, профілактика, рівні, види.

СТРАТЕГІЯ ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ В СИСТЕМІ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ І КАТЕГОРІЙ

Постановка проблеми. Проблема протидії злочинності, зокрема і наркотичній, є міждисциплінарною. Державі, суспільству доводиться розв'язувати її із застосуванням найрізноманітніших засобів, втручатися в криміногенні й кримінальні процеси на всіх етапах як з метою запобігання реалізації злочинних намірів, так і розкриття скоєних злочинів. Ці процеси, що позначаються терміном «протидія злочинності» – об'єктивна кримінологічна дійсність, змістовний аналіз якої неможливий без точного розуміння термінів, понять і визначень, використовуваних в теорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можна виділити кілька напрямків наукових досліджень, які стикаються з темою нашого дослідження: загальнотеоретичні (К.Ю. Писаренко), а також кримінологічні (Я.В. Ступник, О.М. Литвинов) та кримінально-правові (А.А. Музика, А.В. Савченко) проблеми незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин; різні аспекти протидії наркотизму (О.М. Гумін, В.А. Тимошенко); дослідження кримінологічної характеристики особистості наркомана (А.П.

Закалюк, В.І. Женунтій); психологічні та соціологічні сфери протидії наркотизму (І.П. Рущенко, О.О. Сердюк). Пропозиції і рекомендації, сформульовані в монографіях, дисертаціях та статтях, спрямовані на удосконалення законодавства, практики його застосування, попередження наркотизму, безумовно, заслуговують на увагу і позитивну оцінку. Однак низька ефективність чинних превентивних і реабілітаційних програм з усією очевидністю показує, що ні наука, ні практика не мають поки надійних засобів протистояння наркозагрозі.

Крім того, з моменту написання багатьох робіт істотно змінилися як соціально-економічна, політична, криміногенна обстановка в нашій державі, так і наркоситуація в країні та її окремих регіонах, а також кримінально-правові, кримінально-процесуальні норми, спрямовані на боротьбу з наркозлочинністю, що теж обумовлює актуальність дослідження цієї проблеми в сучасних умовах. Проте, кожна теорія містить деякі положення, які необхідно враховувати при виробленні концептуального підходу до формування стратегії і тактики протидії наркозлочинності.

Мета статті. З огляду на викладені обставини, а також специфічну спрямованість нашого дослідження, ми повинні, по-перше, розібратися в співвідношеннях таких термінів і понять, як боротьба зі злочинністю, протидія злочинності, запобігання, профілактика злочинів; по-друге, ґрунтуючись на сутнісному змісті реально здійснюваних у сфері протидії злочинності процесів, розглянути їх стосовно сфері незаконного обігу наркотиків.

Виклад основного матеріалу. Термін «протидія злочинності» у кримінологічній теорії використовується досить широко, оскільки більш точно визначає зміст діяльності держави і суспільства щодо протистояння злочинності, ніж інші традиційні для нашої науки і так званої профілактичної діяльності терміни [1; 2; 3].

Протидія злочинності – найбільш широке поняття, в якому знаходять своє місце поняття «боротьба зі злочинністю», «запобігання (профілактика)

злочинів», «розкриття і розслідування злочинів» (оперативно-розшуковий і слідчий напрямки). У реальному своєму втіленні протидія злочинності – система форм і методів впливу суспільства і держави на її (злочинності) детермінанти; сукупність заходів, що здійснюються спеціалізованими та іншими суб'єктами правоохоронної системи, яка в свою чергу входить вже як підсистема в систему забезпечення безпеки і через неї реалізується соціальна функція охорони і забезпечення законності й правопорядку.

В принципі, протидія злочинності за часовою характеристикою – це безперервний процес, в рамках якого одночасно і паралельно здійснюються загальносоціальні і спеціально-кримінологічні, спрямовані на нейтралізацію криміногенно-детермінаційних факторів і безпосередньо на запобігання та розкриття злочинів заходи, що в кінцевому рахунку мають на меті оздоровлення криміногенної та якісно-кількісну мінімізацію кримінальної (в масштабі району, регіону, країни) ситуації, зниження сумарної фізичної, моральної та матеріальної шкоди, заподіяної злочинами. Протидія злочинності складається з низки, умовно кажучи, конструктивних елементів або, іншими словами, напрямків, які можуть бути представлені таким чином:

1. Запобігання злочинності в цілому, як негативному соціальному явищу, а також окремим видам злочинності. Це дозлочинна випереджаюча протидія, здійснювана на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях, причому загальносоціальні заходи превалюють у загальному (спрямованому на злочинність) запобіганні, а спеціальні – у запобіганні видам злочинності.
2. Запобігання, спрямоване на припинення злочинів на стадіях формування умислу, готування, замаху. Ця форма перешкоджання має характеристики як дозлочинної протидії, так і постзлочинної (оскільки вже є склад незакінченого злочину). На даному етапі реалізуються заходи спеціально-кримінологічного характеру.
3. Постзлочинна протидія, тобто перешкоджання подальшій злочинній діяльності осіб, що вже вчинили злочини заходами кримінально-правового примусу (сфера розкриття, розслідування злочинів, притягнення винних до

кримінальної відповідальності й адміністративного нагляду). Цей компонент протидії практично реалізується на рівні конкретних злочинів і конкретних винних суб'єктів.

Таким чином, протидія злочинності (якщо мати на увазі якусь технологію процесу) у найзагальнішому виді включає:

- позитивний вплив на осіб, яким загрожує небезпека втягнення у злочинну діяльність;
- позитивний вплив на осіб, які вже вчинили протиправні діяння, із застосуванням кримінально-правового чи іншого правового примусу або без нього;
- втручання в ситуативну сферу злочинності та окремих злочинів з метою усунення або блокування криміногенно-детермінантних чинників. Це втручання поширюється і на чинники, які не мають безпосередньо криміногенного характеру, але опосередковано проявляються в криміногенних механізмах.

Іншими словами, в організаційному плані ми маємо справу з органічною єдністю політико-правових ідей, по-перше, щодо основних засад організації і здійснення відповідної діяльності, по-друге, щодо формування адекватних механізмів реалізації правоохоронного потенціалу на різних рівнях. Останній вектор передбачає перешкоджання злочинцям на різних етапах незакінченої злочинної діяльності (сектор профілактики) і систему заходів, спрямованих на розкриття і розслідування вже скоєних (в тому числі триваючих) злочинів (протидія у вузькому сенсі).

Наведені міркування щодо сутності процесу протидії злочинності (включаючи запобігання) повністю поширюються і на протидію наркозлочинності, хоча ця сфера соціального неблагополуччя і має свою специфіку [4, с. 19-29].

Протидія наркозлочинності у буквальному або у вузькому сенсі означає перешкоджання вчиненню злочинів у цій сфері. У сучасному суспільстві протидія наркозлочинності – це складний комплекс запобіжних і

обмежувальних (в адміністративно-правовому і кримінально-правовому сенсі) заходів різного характеру, що здійснюються державою як безпосередньо з метою недопущення вчинення наркозлочинів, так і без постановки такої мети (в останньому випадку запобіжний ефект супроводжує вирішення інших завдань).

Протидія наркозлочинності – це діяльність держави і суспільства, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію причин наркозлочинності та умов, що їй сприяють, явищ і процесів, які обумовлюють зростання окремих типів і видів незаконного обігу наркотиків, факторів, що впливають на формування наркозалежності у певних категорій осіб, вплив на умови їх життя і виховання, усунення конкретних умов, які обумовлюють участь у незаконному обігу наркотиків окремих осіб, визначення форм і методів соціального контролю за обігом наркотиків з метою утримання його на мінімальному рівні, здійснення кримінально-правового та іншого правового примусу за фактами винної участі у протиправній діяльності.

Протидія наркозлочинності має всі ознаки і риси протидії злочинності, але разом з тим – і свою специфіку, яка визначається характером криміногенних і кримінальних факторів, а саме:

- предмет обігу затребуваний величезною кількістю споживачів, які, в принципі, не є наркозалежними або хворими людьми; в значній своїй частині вони не розуміють трагічність становища, в якому опинилися, і тому не здатні відмовитися від споживання наркотиків;
- існують своєрідна «кругова порука» і взаємодія збувальників і наркоманів-споживачів, в чому вони, хоча і з різних причин, зацікавлені;
- відмінності у вигляді наркотиків істотно впливають на реальний незаконний обіг, адже його варіації залежать від характеру їх (наркотиків) виготовлення, переробки, професійної підготовки виробників (досить вказати на таку категорію злочинців, як фахівці-хіміки) і збувальників, а також контингенту наркоманів-споживачів;

- специфіка транспортування, доставки наркотиків (наприклад, ні в яких інших видах злочинів немає такої смертності кур'єрів, як серед «людей-контейнерів»);
- складні оперативні підходи до учасників незаконного обігу наркотиків, адже досить поширені етнічні злочинні угруповання (циганська, таджицька та ін.);
- незаконний обіг наркотиків, як кримінальне явище, активно розвивається і «нарощує» суспільну небезпеку в формі організованої злочинності (наркомафії);
- найнебезпечнішою формою незаконного обігу наркотиків є наркобізнес як міжнародний, так і внутрішній.

Усе вищезазначене зумовлює адекватну протидію наркозлочинності із застосуванням різнопланових за суб'єктами, сферами реалізації, характером і технологією заходів на загальносоціальному і спеціальному (спеціально-кримінологічному) рівнях.

Вони складають єдину систему, в якій заходи загальносоціальної спрямованості, пов'язані, в першу чергу, з пропагандою і створенням реальних умов для здорового способу життя всіх верств населення країни, забезпечують основу для застосування заходів на спеціальному рівні протидії наркозлочинності.

Незаконний обіг наркотиків як об'єктивна реальність здійснюється на різних рівнях: міжнародному, національному, регіональному і т. д. У зв'язку з цим і загальносоціальні, і спеціально-кримінологічні заходи протидії наркозлочинності здійснюються на різних рівнях: в масштабах всієї країни, диференційовано в масштабах регіону, району, а так само з урахуванням специфіки різних вікових та професійних груп населення, на індивідуальному рівні.

Загальносоціальна протидія наркозлочинності (практично вона майже повністю реалізується у сфері запобігання) полягає у здійсненні державою, суспільством, їх інститутами своїх функцій таким чином, щоб в економічній,

політичній, морально-духовній, культурно-побутовій та інших сферах суспільного життя людей виникало якомога менше протиріч (між потребами і соціально-прийнятими засобами їх задоволення), нерозв'язність яких окремими особами (соціальними групами) веде їх до скоєння пов'язаних з наркотиками правопорушень і злочинів.

За своїм конкретним змістом заходи протидії наркозлочинності поділяються на економічні, соціальні, освітні, медичні, організаційні та правові (в сукупності – це соціальні заходи у широкому сенсі). Але це питання не принципове: по суті маються на увазі заходи, що здійснюються в усіх сферах життя суспільства. Іншими словами і економічні, і соціальні, і освітні, і медичні, і правові тощо заходи можуть реалізовуватися і як загальносоціальні, і як спеціальні.

Загальносоціальна протидія «розмиває» криміногенну основу злочинності (воно об'єктивно є такою), профілактично впливає на всі сфери кримінальних проявів [5, с. 17-19]. Вибірковість тут визначається конкретними факторами, що детермінують ті чи інші види злочинів. Це відноситься і до наркозлочинності. По суті справи, будь-які заходи соціального (в широкому сенсі) характеру забезпечують профілактичну складову спеціальної протидії у всіх її видах, але в більшій мірі це стосується загальної профілактики.

Спеціальна протидія (включає спеціально-кримінологічну профілактику) спрямована саме на злочини у сфері незаконного обігу наркотиків, на наркозлочинність. У першу чергу, полягає в цілеспрямованому впливі на об'єктивні (ситуаційні у всіх можливих варіантах, територіальні, об'єктові й часові) і суб'єктивні (на рівні субкультури, соціальної групи й індивідуальному) криміногенні чинники, пов'язані з окремими типами і видами незаконного обігу наркотиків. Другий «блок» спеціальної протидії – кримінально-правове (оперативно-розшуковий і кримінально-процесуальний напрямки) реагування на вже вчинені злочини.

Причини і умови, що сприяють вчиненню наркозлочинів, усуваються або нейтралізуються спеціальними заходами, здійснюваними суб'єктами, до компетенції яких входить профілактична функція у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків. Спеціальна протидія має основними цілями випереджаюче перешкоджання вчиненню наркозлочинів (запобігання) і розкриття злочинів, якщо запобіжні заходи запізнилися або виявилися неефективними. Вона спрямована тільки на наркозлочинність, чим і відрізняється від протидії злочинності в цілому. На відміну від загальносоціальної, спеціальна протидія здійснюється не тільки заходами спеціально-кримінологічного характеру, не пов'язаними з використанням правового, у тому числі і кримінально-правового примусу, але й із їх застосуванням. Ця форма позначається нами як кримінально-правова протидія. Вона стосується більшою мірою запобігання та постзлочинної протидії, що реалізуються у тому числі й застосуванням кримінального покарання.

Кримінально-правова протидія наркозлочинності – це система оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних заходів запобігання, припинення і розслідування наркозлочинів, що спираються на можливості спеціальної і загальної превенції, заснованої на застосуванні кримінального покарання, що реалізуються у зв'язку і з приводу вчинення або підготовки наркозлочинів.

Специфіка кримінально-правової протидії наркозлочинності в тому, що вона найчастіше прив'язана до наркозлочину, спрямована на скорочення незаконної пропозиції наркотиків (особливо в разі ліквідації джерела), недопущення рецидиву (у тому числі, латентного) або повторного вчинення злочинів у цій сфері.

Кримінально-правова протидія наркозлочинності здійснюється у формі розслідування наркозлочинів, що практично відбивається у кількості розслідувань, що отримали судове вирішення. Об'єкти кримінально-правової протидії – особи, які вчиняють або вчинили замах на скоєння наркозлочинів,

включаючи і засуджених. Основні суб'єкти цього виду протидії – правоохоронні органи, перш за все – поліція та її підрозділи протидії наркозлочинності.

З рівнем протидії і характером його об'єктів пов'язані види спеціальної протидії (слід підкреслити, що вона включає і запобіжні (суто профілактичні) заходи і заходи, спрямовані на припинення вчинюваних або вже скоєних злочинів).

Спеціальна протидія наркозлочинності включає систему заходів виявлення причин наркозлочинів і умов, що сприяють їх вчиненню, здійснюваних органами влади, місцевого самоврядування і громадськими організаціями щодо всього населення, різних соціальних груп, наркозлочинності в цілому і окремим її типам і видам, а також систему заходів кримінально-правового реагування на наркозлочинність (всієї сукупності наркозлочинів, скоєних на певній території за певний час). Така протидія здійснюється і на загальносоціальному, і на спеціально-кримінологічному рівнях [6, с. 130].

Індивідуальна протидія включає систему заходів виявлення та позитивного впливу на конкретних осіб, від яких, судячи з їхньої поведінки, можна очікувати незаконних дій з наркотиками. До об'єктів індивідуальної протидії наркозлочинності відносяться і учасники злочинних угруповань, які вчиняють наркозлочини (в цьому випадку використовуються можливості кримінально-правової протидії). Щодо індивідуальної протидії необхідно підкреслити, що її об'єктами є не тільки особистість, як така, а й негативні елементи середовища, в якій особистість формується.

Виходячи із суті процесу кримінологічного запобігання, тактико-організаційного характеру і наближеності конкретних запобіжних заходів до події ймовірного злочину (точніше, до кримінально небезпечної ситуації), ми розрізняємо загальну, індивідуальну і спеціальну профілактику (запобігання і припинення конкретних злочинів), заходи якої (всіх зазначених видів) можуть бути і загальносоціальними, і спеціально-кримінологічними.

Загальна профілактика (запобігання) *наркозлочинів* полягає у здійсненні превентивних заходів (заходів, програм), розрахованих на цілеспрямований вплив на наркозлочинність в цілому. Цілями *спеціально-кримінологічної профілактики наркозлочинів* є причини наркозлочинності та наркозлочинів і умови, що їм сприяють, в країні, регіонах, районах, інших за територіальним охопленням об'єктах. При цьому запобіжний ефект досягається в тому випадку, якщо є успішною і ефективною соціально-економічна політика в цілому. *Індивідуальна профілактика* має об'єктами конкретних осіб, від яких можна реально очікувати вчинення наркозлочинів.

Профілактика – це і заходи, спрямовані на припинення конкретних наркозлочинів. З позиції наближеності протидіючих заходів до витоків наркозлочинності та конкретних наркозлочинів для правоохоронної практики важливо розрізнити ранню, безпосередню профілактику і профілактику рецидиву [7, с. 55-56].

Заходи *ранньої профілактики наркозлочинів* спрямовані на усунення несприятливих умов формування особистості і усунення конкретних ситуацій, що ведуть до аморальних вчинків (паління тютюнових виробів, зловживання спиртними напоями, проституції) та вчинення протиправних (але не злочинних) дій з наркотиками, які можуть перейти в злочинну поведінку.

Заходи *безпосередньої профілактики* спрямовані на осіб, що стоять на межі скоєння наркозлочинів або їх вчиняють.

Профілактика рецидиву (пенітенціарна і постпенітенціарна профілактика) спрямована на засуджених, які відбувають покарання або звільнених від відбування покарання учасників незаконного обігу наркотиків і має на меті утримання їх від вчинення наркозлочинів в процесі відбування покарання і надалі.

Особливий вид профілактики наркозлочинів – віктимологічна профілактика наркозлочинності. Вона включає усю сукупність засобів і методів виявлення та позитивного впливу на жертв наркотизму – ту масу

осіб, в якій представлені як початківці споживачі наркотиків, так і наркомани зі стажем. Цілком очевидно, що в ідеальному варіанті протидія злочинності – це недопущення злочинів, зведення їх до нуля.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Саме таким чином, на наш погляд, виглядає система понять і категорій протидії наркозлочинності. І останнє, стримати наркотизацію населення і хоч в якійсь мірі скоротити її рівень можливо лише шляхом реалізації як на державному, так і на регіональному рівнях широкомасштабної науково обґрунтованої стратегії протидії, до розробки і реалізації якої мають бути залучені найрізноманітніші органи і організації (як державні, так і недержавні) і фахівці багатьох галузей знань, зокрема, кримінологи, соціологи, філософи, психологи, медики, юристи, педагоги та ін.

Список бібліографічних посилань:

1. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вид-во Харк. _нут. ун-ту _нутр.. справ, 2008. 446 с.
2. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2013. 372 с.
3. Бесчастний В.М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні : монографія. Харків: В справі, 2017. 360 с.
4. Ступник Я. В., Литвинов О. М. Кримінологічний аналіз механізму протидії наркозлочинності: монографія. Харків: НікаНова, 2012. 194 с.
5. Іщук О. С.Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 366 с.
6. Зелінський А. Ф. Кримінологія: навчальний посібник. Харків, 2000. 260 с.
7. Литвинов О. М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2003. 312 с.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2017

Гладкова Евгения Алексеевна, кандидат юридических наук, старший научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории по проблемам противодействия преступности Харьковского национального университета внутренних дел.

Статья посвящена формулировке основных понятий и категорий криминологической теории противодействия наркопреступности. Также определено их место в системе общей теории противодействия преступности.

Ключевые слова: наркопреступность, наркопреступление, противодействие, борьба, предупреждение, профилактика, уровень, виды.

Gladkova Yevgeniya Alekseevna, Doctor of Law, Senior Research Fellow of Research Laboratory on Counteracting Crime of the Kharkiv National University of Internal Affairs.

The article is devoted to the formulation of the basic concepts and categories of the criminological theory of counteraction to drug crimes. Also, their place in the system of general crime prevention is determined.

Key words: drug addiction, drugcrime, counteraction, prevention, fight, levels, types.